

УДК 378.015.31:7.011

*Наталія ГОЛОВІНА, кандидат
філософських наук, доцент кафедри
образотворчого мистецтва Полтавського
національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ КРИТЕРІЇВ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ В ПРОЦЕСІ ЕСТЕТИЧНОЇ ОСВІТИ

У публікації розглядаються можливості естетичної освіти у формуванні художнього смаку здобувачів освіти. Уточнюються поняття «художній смак» і «художня цінність». Розглядаються градації і аномалії художнього смаку. Обґрунтовується аксіологічний підхід до виявлення критеріїв смаку за допомогою естетичної теорії, яка виступаючи в цьому випадку перед індивідом у суб'єктивному переломленні, набуває «особистісного смислу», дозволяє йому згодом сформуванню істинних й самостійних критеріїв оцінки творів мистецтва.

Ключові слова: *художня цінність, художній смак, художність.*

Актуальність проблеми формування художнього смаку молоді обумовлена реальним станом художньої культури сучасного суспільства, який демонструє строкату картину протилежних смакових настанов, так званих «плюралізм смаків». З одного боку, енергійне й відкрите виявлення особистісної смакової орієнтації є наслідком вивільнення естетичної думки з-під преса тотального догматизму й нормативності, які довгі роки тиснули на естетичну свідомість. З іншого, прагнення до духовної свободи привело (поряд з безсумнівними надбаннями) до такого тлумачення «плюралізму», при якому він розуміється як аксіологічна рівноправність будь-яких смакових настанов й інтерпретацій ціннісного значення явищ художньої культури або субкультури.

Висока культура смаку повинна бути притаманна не одним лише «професіоналам» (мистецтвознавцям, критикам, членам відбірних і конкурсних комісій, рецензентам, редакторам), але й усім, кому адресує свої твори художник. Вкрай необхідна вона й для майбутніх педагогів, які повинні будуть в освітніх і виховних цілях не тільки добирати значимі твори мистецтва, а і вміти словесно, в естетично значимій формі їх оцінити.

Категорія «художня цінність» порівняно нещодавно ввійшла до понятійного апарату естетичної науки. Митець — носій ціннісної свідомості людства. Твір, який він створює, являє собою потенційну художню цінність тоді, коли відповідає критеріям художності як міри естетичної цінності твору мистецтва. В естетиці під художністю розуміють специфічну якість художнього тексту, яка залежить від концептуальної моці твору, майстерності виконання й художньої виразності образів.

Ціннісна значущість твору залежить від глибини проникнення художника в предмет відображення, ступеня творчої самобутності й художньої досконалості. В ієрархії художніх цінностей вищою значимість мають твори, в яких на тлі гуманістичної спрямованості автора досягнуті художньо значні узагальнення життєвих ситуацій, людських характерів і доль, ідей і почуттів, містяться творчі відкриття. Змінюються умови життя людей, їхні психологічні стереотипи, вдачі,

звичаї, але залишаються все значимими кардинальні питання про смисл буття й щастя людини, про її гідність і гідний спосіб життя; тривають пошуки гармонії у взаєминах людей, у відносинах особистості й суспільства. Твори мистецтва, в яких ставляться й обговорюються ці «вічні питання», що хвилюють людей різних національностей і різних епох, набувають статусу загальнолюдських цінностей.

Художній процес не закінчується актом створення твору. Його смисл – у повідомленні, що передбачає розуміння й відповідь, тому необхідна друга, заключна фаза – співтворчість у результаті його сприйняття й освоєння. У міру того, як пізнаються заключенні в творі смисли, здійснюються його благодійні функції, відкриваються й визнаються його достоїнства, відбувається його актуалізація. При цьому ціннісна значимість творів мистецтва відкривається тільки тими реципієнтами, які досягли духовної зрілості, набули достатнього досвіду спілкування з мистецтвом, мають необхідну естетичну й художню освіченість, гуманістичні ціннісні орієнтації й вироблений художній смак. Парадокс полягає в тому, що мистецтво виховує вже вихованих і освічених людей.

Сучасні читачі, глядачі, слухачі перебувають у складних проблемних ситуаціях: до поля їхньої уваги попадають не тільки позитивні результати художнього процесу, але й такі, які можна назвати його витратами або відходами. Тому доцільно ввести в обіг терміни «псевдо цінність» і «анти цінність».

Псевдо цінності – це ерзаци, що імітують художні твори, видають себе за цінності. Вони розраховані не на духовне освоєння, а на споживання. Такою є продукція «комерційного мистецтва». Споживачами її виявляються люди, естетична потреба яких не розвинена, смак не вироблений. Мистецтво вони розглядають як засіб розваги, релаксації.

Анти цінності – це особливий «жанр» комерційної арт індустрії. Для їхнього виготовлення можуть використовуватися досягнення сучасних професійних технологій, ефективні зображувальна-виразні засоби й прийоми художнього «зараження». Вони можуть бути сюжетно захоплюючими й навіть проблемними. Однак, якщо вони не низькопробні в естетичному відношенні, вони по своїй сутності суперечать гуманності й соціальному прогресу.

У контексті формування ціннісного ставлення до мистецтва особливої уваги заслуговує феномен художнього смаку. Художній смак – це здатність до самостійного орієнтування в потоці різномірних продуктів художнього виробництва, вибору художніх творів, усвідомленню їхніх змістовно-артистичних достоїнств і встановленню їхньої ціннісної значимості. «Художній смак визначається своєрідністю почуттєвої сфери людини та її освіченістю, зокрема мистецькою, естетичним досвідом, тобто є відносно сталим особистісним утворенням. Свій художній (естетичний) смак людина оприлюднює переважно через судження, в яких висловлює оцінку художніх творів відповідно до власних естетичних почуттів, потреб, інтересів, світогляду [1, с. 60–65].

Судження смаку ґрунтуються на результатах духовного освоєння твору. Не рідкість – зустріти таких глядачів, читачів, слухачів, які вміють «уживатися» у твір і, виходячи з показань почуттів, здійснюють бездоганний вибір, однак не можуть його обґрунтувати й висловити виразне судження про достоїнства твору. Це «інтуїтивний смак», чуйний, тонкий (і в цьому смислі – «гарний»).

Смак високорозвинений передбачає не тільки духовне проникнення в твір, але й оцінює міркування про нього, ціннісний аналіз. Ціннісний аналіз –

дослідження, яке дозволяє визначити аксіологічний статус твору, реальне місце у національному й світовому художньому процесі. Ціннісні критерії історично рухомі: деякі художні твори не помічаються, доки не сформується система цінностей, з точки зору якої ці явища усвідомляться як значні. Визначення цінності твору є осмислення в процесі інтерпретації значення всіх його смисл утворюючих елементів для людства, виявлення ступеня свободи у володінні художником майстерністю і в освоєнні найбільш складних явищ реальності. Отже, високорозвинений смак неможливий без досить чіткої естетичної позиції свідомості реципієнта.

На заняттях з естетики студенти засвоюють певний обсяг знань щодо критеріїв художньої досконалості й майстерності, природи художніх цінностей. Вивчаючи художній процес як закономірну зміну художніх напрямів, ознайомлюючись із «вершинними» творами мистецтва різних епох, вони отримують уявлення про ієрархію цінностей, навчаються визначати місце інформаційно-розважального мистецтва й справжніх духовних цінностей в загальному потоці світової культури. В набутті естетичних знань важливо добиватись такого їх кількісного накопичення, коли студент навчається користуватись естетичною теорією для оцінки художніх творів. Цей рівень досягається за допомогою ґрунтовного, доказового осягнення зв'язку всіх розділів естетичної теорії мистецтва, розуміння вираженої в них концепції, вміння її аргументовано подати. Таке розуміння означає вже не просте відтворення знань, а засвоєння, формування особистого ставлення до знань. «Художній або естетичний смак є певним узагальненням естетичного досвіду, але це узагальнення багато в чому має суб'єктивний характер»[2, с. 262].

Звичайно, смак – справа особиста, а ставлення до мистецтва – сфера духовної свободи. Однак ця свобода – не сваволя. Вона передбачає дисциплінованість естетичної свідомості, означає добровільне слідування принципам гідного ставлення до мистецтва, що анітрохи не обмежує суверенність особистості й не загрожує уніфікацією художніх смаків, а лише не допускає довільності суджень і нетерпимості до суджень інших. Що стосується наших переваг, нашої захопленості творчістю якого-небудь майстра, то тут причина в душевному відгуку, у подібності сприйняття й переживання світу. Притягання це природне й не суперечить справедливості: адже ми вибираємо в сфері цінностей, а не між цінностями й псевдо цінностями. До того ж, якщо ми маємо розвинений смак, ми не абсолютизуємо значимості явищ мистецтва, що подобаються нам, і визнаємо достоїнства інших. Судження про цінність творів мистецтва – це свого роду тестування, яке у певних випадках дозволяє встановити обмеженість і аномалії смаку.

Одна з таких аномалій – авторитарно-консервативний смак. Він заснований на критеріях, які вивірені попереднім розвитком художньої та естетичної думки. Історико-культурний багаж носіїв цього смаку може бути досить великим. Однак спектр їхнього сприйняття обмежений. Контр позицію такої установки являє собою смак авангардистський. Неприйняття інертності й рутинності переходить тут у прагнення віддавати перевагу будь-яким експериментам, заперечуючи цінності й традиції минулого. Третя аномалія – конформний смак, що є феноменом «псевдо смаку». Конформність може виникати на різних рівнях естетичної свідомості, коли духовне освоєння творів витісняється засвоєнням вторинної інформації (відгуки, статті, лекції). Феномен

масового конформізму – мода на ті або інші художні (і навколо художні) течії, стилі, твори. Нарешті, ми нерідко зустрічаємося з негативізмом, тобто категоричним неприйняттям устояних ціннісних орієнтирів.

Таким чином, у розвитку художнього смаку особистості виявляється подвійна залежність. З одного боку, освоєння й оцінка творів мистецтва вимагають естетичної й художньої освіченості. З іншого боку, без умінь, що виникають завдяки «спілкуванню з художником», і без навичок, що утворюються внаслідок «тренування», наші теоретичні уявлення «не працюють». «Художній смак особистості виявляється у процесі естетичного оцінювання, висловлювання власних суджень і оцінювання творів мистецтва керуючись естетичними почуттями, потребами, інтересами, світоглядом та знаннями»[3, с. 126]. Набути ж ці вміння й навички можливо тільки опановуючи багатствами художньої культури і у процесі естетичної і мистецької освіти у закладах освіти, й самостійно, у поза навчальний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левчук Л. Т., Панченко В. І., Оніщенко О. І., Кучерюк Д. Ю. Естетика : підруч. / за заг. ред. Л. Т. Левчука Київ : Центр учбової літератури, 2010. 520 с.
2. Мережко Ю. В. , Румянцева С. В. Художній смак як наукова дефініція: філософсько-історичний аспект. *Освітологічний дискурс : електронне наукове фахове видання*. 2018. Вип. 1–2. С. 255–266. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23881>.
3. Торчевська Н. В. Формування художнього смаку студентів мистецьких спеціальностей у процесі вивчення курсу «Історія мистецтв». *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. Вип. 2 (16). С. 122–130.